

ADNAN BUSULADŽIĆ

Neobjavljeni arheološki materijal sa lokaliteta brda Stražbenica u naselju Bukovača kod Bosanskog Petrovca

---

Apstrakt: Na području općine Bosanski Petrovac nalazi se lokalitet gradine na brdu Stražbenica, u naselju Bukovača. Riječ je o poznatom ali neistraženom lokalitetu koji je u stručnoj literaturi zabilježen po tragovima arhitektonskih zdanja, ali i pokretnom arheološkom materijalu. Do danas je poznat po kovanicama rimskog novca, nakitu, fibulama, te kasnoantičkoj grobnici i nekropoli. U navedenom kontekstu su i slučajni nalazi koji se po prvi put prezentiraju u ovom radu. Riječ je o kovanicama novca, keramici, potkovama, trobridnoj strelici, fibulama koji se mogu staviti u širok vremenski interval od prahistorije do kasne antike i ranog srednjeg vijeka.

Ključne riječi: lokalitet Stražbenica, Bosanski Petrovac, gradine, rimske fibule, rimski novac, vojna oprema, keramika, potkove.

Abstract: On the territory of the municipality of Bosanski Petrovac in the village of Bukovača., there is the fort on the Stražbenica hill. It is a known but unexplored locality that has been recorded in professional literature based on traces of architectural buildings, as well as movable archaeological material. To this day, it is known for its Roman coins, jewelry, fibulae, and late antique tomb and necropolis. In this context, there are accidental findings that are presented for the first time in this paper. These are coins, ceramics, horse-shoes, three-edged arrows, fibulae that can be dated in a wide time interval from prehistory to late Antiquity and the early Middle Ages.

Keywords: Stražbenica fort, Bosanski Petrovac, hilltop forts, Roman fibulae, Roman coins, military equipment, ceramics, horseshoes.

Uvod

Brdo Stražbenica se nalazi u blizini naselja Bukovača u općini Bosanski Petrovac. Riječ je o naselju koji se nalazi na putu između Bosanskog Petrovca i Drinića. Naselje je ime dobilo po drvetu bukve koje u tom predjelu više nema. Područje je bogato i prirodnim izvorima pitke vode. Do vrha brda Stražbenice ide put u vidu serpentina, čiji tragovi na pojedinim dionicama su vidljivi i danas. Na vrhu brda se nalazi gradina, čiji se datacijski okvir vjerovatno može staviti u predrimsko doba, dok je u doba rimske vladavine na ovom mjestu bila podignuta fortifikacija,¹ značajnijih gabarita, što dokazuju okvirna mjerenja čija dužina iznosi čak i 400 metara.² U neposrednoj blizini istražena je i kasnoantička grobnica na svod, te nekropola.³ Prije stotinjak godina na lokalitetu gradine na Stražbenici pronađen je čitav niz predmeta koji se mogu determinirati u rimskodobni period. Među njima ističu se srebrene i bakarne kovanice, bronzani nakit za žene, fibule i drugo.

O potentnosti ovog lokaliteta ilustrativno govori i podatak koji upotpunjuje navedene činjenice, da je kao rezultat slučajnih nalaza pronađen izvjestan broj arheoloških predmeta, koji se mogu definirati kao fibule, kovanice, keramika, miljokaz, trobridna strelica i potkove. Ljubaznošću lokalnog stanovnika dobijene su fotografije predmeta koji se po prvi put u ovom radu publiciraju.

Novac (Tabla 1, sl. 1, 2, 3 i 4)

Jedan od zanimljivijih nalaza jesu dvije kovanice, od čega je jedna bronzana a druga srebrena. Na navedenim kovanicama su predstavljeni rimski vladari i to na srebrenjaku (Tabla 1, sl. 3 i 4) Antonia Pia (138–161 g.) dok je na bronзанom primjerku (Tabla 1, sl. 1 i 2) najvjerojatnije vladar Prob (276–282 g.). Ova kovanica Proba po svemu sudeći pripada kovnicama koji su aktivno djelovali u Sisciji.⁴ Blizina Siscije i našeg lokaliteta apsolutno ide u prilog iznesenoj tvrdnji. Analizom kovaniica na ovom lokalitetu od prije, može se konstatirati da je pronađena veća količina novca koji potječe iz 4. stoljeća,⁵ zbog čega ovi primjerci pomjeraju datacijski okvir numizmatičkih nalaza ovog lokaliteta na ipak stariju dataciju.

¹ Ćurčić 1902, 238.

² Sergejevski 1934, 23.

³ Arheološki leksikon, tom 2, 1988, 159.

⁴ Zahvaljujem se kolegici prof. dr. Amri Šaćić Beća na konsultacijama u vezi analize ovih primjeraka.

⁵ Sergejevski 1932, 23.

Novac je postojao znatno prije rimskog razdoblja, te je poznat ogroman broj različitih kovanica koje su bile u opticaju u mnogim društvima. Svoju konačnu i masovnu formu dobijaju u grčko doba.⁶ U rimskom razdoblju novac, njegova proizvodnja i upotreba u svakodnevnom životu se intenzivirala u tolikoj razmjeri da je postao neodvojivi i vitalni dio svakodnevnice, ali i cjelokupnog državnog aparata i sistema. Pored bogova, na kovanicama se najčešće nalazio lik vladara, tako da reversi često postaju prave hronike političkih dešavanja. Kovanice postaju sredstvo propagande, ali i finansijske moći države i samog vladara.⁷ U tom pogledu i naši primjerci se mogu promatrati u tom kontekstu, upotrebe od strane doseljenog ili domicilnog stanovništva koje ga je upotrebljavalo u kupoprodajnom procesu, a što se sa velikom sigurnošću može pretpostaviti i za ovaj lokalitet.

Izrazito profilirane fibule sa potpornom gredom (Tabla 2, sl. 2)

Jedan od pronađenih primjeraka pripada i tipu izrazito profiliranih fibula. Ovaj tip porijeklo vuče od kasnolatenskih fibula sa zadebljalom glavom i lukom. Primarno mjesto njihove proizvodnje je područje Alpa i sjeverne Italije, a najmasovnije su korištene na prostoru Norika i Panonije. Masovnost proizvodnje potvrđuje i činjenica da su izvožene i van prostora Carstva, ali su neke od njihovih mnogobrojnih varijanti ostale specifične za pojedine provincije i regione.⁸

Jedna od najznačajnijih karakteristika ovog tipa je potporna greda koja je ima formu duge uske pločice.⁹ Uloga ove grede – pločice je da sa tetivom učvrsti oprugu od fibule. U odnosu na načina izrade opruga je mogla biti dvodjelna kada se odvojeno pričvršćava, ili jednodjelna kada je integralno izrađena sa tijelom fibule. Opruga je mogla imati različit broj navoja uglavnom paran i isti na obje strane. Najčešće je riječ o osam odnosno po četiri sa svake strane tetive. Luk fibule je bio u većoj ili manjoj mjeri savijen, sa profiliranim zadebljanjem kao formom ukrasnog rješenja. Dugmetasti oblik je bio dominantni element kraja stope. Kod starijih varijanti držač igle je bio probušen, dok je kod mlađih primjeraka površina bila puna bez šupljina.

⁶ Babelon 1970, 7-83.

⁷ Babelon 1970, 84-125.

⁸ Bojović 1983, 31. Ovu tvrdnju dokazuju i analizirani primjerci sa prostora Njemačke. Iako se neke fibule mogu staviti u komparativni odnos, osobito naše varijante I i II, one nisu identične, već pokazuju znatan regionalni karakter. Vidi: Drescher 1957, 87, sl. 1, 2, 3.

⁹ Almgren 1923, 34 ff.

Hronološki okvir njihovog korištenja stavlja se u period od 1. do 2. stoljeća.¹⁰

Prema konstrukciji, fibule ovog tipa u našoj zbirci se mogu svrstati u više varijanti, a što primarno ovisi o tehničkim rješenjima pri izradi u odnosu na tijelo, glavu, luk, stopu i držač igle fibule.¹¹

Na lokalitetu Stražbenica kao slučajni nalaz pronađena je jedna fibula ovog tipa. Prema svim karakteristikama može se uvrstiti u determiniranu varijantu V.¹²

Ovaj varijanta je jedna od najmnogobrojnijih koje se javljaju, a pripadaju ovom tipu. Posebno su raširene na prostoru današnje Bosne i Hercegovine. Specifičnost ove varijante je deset spiralnih navoja na opruzi. Tetiva im je vanjska. Fibule ove varijante su jednodjelne. Zanimljiv detalj koji ih izdvaja u posebnu grupu je i glava fibule, koje je u formi elipse, kružnog presjeka u najdebljem dijelu. Luk im je naglašeno izvijen sa ukrasnim detaljima u obliku jednostrukih ili višestrukih diskova ili sličnih prstenastih zadebljanja. Držač igle je dug najčešće trougaonog presjeka. Stopa posjeduje na kraju dugmetasto ili u vidu žira zadebljanje. Primjerci ove varijante osciliraju u dimenzijama od minijaturnih do masivnih.¹³

Komparativni primjeri našem su mnogobrojni. Tako su identični primjeri nađeni na području Singidunuma, Neviodunuma, provincije Gornje Mezije,¹⁴ Siscije,¹⁵ Dalmacije¹⁶ Salone,¹⁷ ali i Vršca,¹⁸ te širih prostora rimske Panonije.¹⁹ Veća koncentracija je posebno zabilježena i na prostorima južne Panonije,²⁰ osobito Siscije za koju se čak pretpostavlja da je bila mjesto proizvodnje ove varijante.²¹ Analogni primjerci našem primjerku u Bosni i Hercegovini pronađeni su na lokalitetu Ribić i Jezerine kod Bihaća,²² prostora koji je u antičko doba gravitirao Sisciji, ali i čitav

¹⁰ Busuladžić 2010, 48, Busuladžić 2014, 46.

¹¹ Busuladžić 2010, 48-54, Busuladžić 2014, 46-53.

¹² Busuladžić 2010, 52-54.

¹³ Busuladžić 2010, 52.

¹⁴ Bojović 1983, 35 sa T. IX, sl. 78.

¹⁵ Košćević 1980, 21; Ista 2000, 105.

¹⁶ Kovrig 1937, 117.

¹⁷ Ivčević 2002, 237.

¹⁸ Кондић 1961, 210, сл. 6.

¹⁹ Patek 1942, T. XI, sl. 9-11.

²⁰ Peškar 1972, 80.

²¹ Košćević 1975, 51.

²² Marić 1968, 36, T. VI, sl. 7, 8, 13, 24, T. XVII, sl. 4, T. XIX, sl. 48, T. XX, sl. 1, 2, 3, 4, 23, 24, 42-47, 54, T. XXI, sl. 2, 9, 10, 20, 21, 34, 35, 41, 42, T. XXII, sl. 6, 26, 29 i 30.

niz fibula ovog tipa na prostorima uz rijeku Savu.²³ I naš primjerak pronađen kod Bosanskog Petrovca također sa kovanicom Proba koji je kovan u Sisciji ukazuje na intenzitet komunikacije koji je očito postojao između lokaliteta i Siscije.

Proizvodnja i upotreba se može pretpostaviti u rasponu od sredine 1. do sredine 2. stoljeća,²⁴ u koji period smještamo i srebrnu kovanicu pronađenu na ovom lokalitetu.

Lukovičasta fibula (Tabla 1, sl. 6)

U navedenom nizu analiziranog arheološkog pokretnog materijala nalaze se i dva fragmenta fibula. Jedan primjerak je lukovičasta fibula. Riječ je o tipu fibule iz perioda kasne antike.²⁵ Lukovičaste fibule su konstatirane ba velikom broju različitih rimskih objekata kao što su kastrumi, vile, nekropole, ostave i naselja. Kao potvrda njihove masovne proizvodnje i korištenja govori i činjenica da su i najmnogobrojnije u publikacijama kao i u muzejskim zbirkama.²⁶

Lukovičaste fibule su posebno bile prisutne duž rijeke Dunav u provinciji Panoniji kao i u provinciji Dalmaciji, ali i u drugim evropskim rimskim provincijama.²⁷ Prema nekim autorima, razvile iz tzv. "T" fibula sa šarnirom upravo na navedenim provincijama. Tako su u mjestu Brigetio u Panoniji pronađeni poluproizvodi. Ovo je direktan dokaz da su ove fibule na tom području i proizvodile.²⁸ Njihova proizvodnja dokazana je i na području antičke Siscie.²⁹ Iako su primarno proizvođene u Evropi, ovaj tip fibula je masovno korišten u i u Africi i Aziji.³⁰

²³ Busuladžić 2014, 153-158.

²⁴ Bojović 1983, 35.

²⁵ Veliki je broj prijedloga o nazivu ovog tipa fibula (Vinski 1967, 7 – 15; Jovanović 1975, 235; Bojović 1983, 82). Neki autori predlažu naziv krstaste fibule (Bojović 1983). Čini se je primjereniji naziv lukovičaste Koščević 1980, 34–35, zbog karakterističnih lukovica. Tim prije što fibule oblika križa iz kasne antike i doba seobe postoje. Vinski 1967, T. XIII, sl. 5–11, T. XIV, sl. 1–9; Jovanović 1978, 60, sl. 144.

²⁶ Koščević 1980, 34–35; Bojović 1983, 82–87; Dautova – Ruševljan (katalog izložbe) 1977; Ivčević 2000, 125–164; Dautova – Ruševljan 2003, T. III, sl. 2, T. V, sl. 1, T. IX, sl. 17, T. X, sl. 3, T. XI, sl. 1, T. XIV, sl. 1, T. XV, sl. 1, T. XVIII, sl. 1, T. XXI, sl. 1, T. XXV, sl. 1, T. XXVI, sl. 1, T. XXX, sl. 1, T. XXXVI, sl. 1, T. XLVI, sl. 1; Јовановић 1975, 235–245 sa 20 fotografija.

²⁷ Ivčević 2000, 142.

²⁸ Bojovića 1983, 82.

²⁹ Koščević 1980, 34–35.

³⁰ Bojović 1983, 82.

Za ovaj tip fibula veže se i bitan društveni kontekst. Naime, lukovičaste fibule su najčešće na desnom ramenu, sa glavnom fibule okrenutom nadolje, nosili muškarcima.³¹ U statusnom smislu primarno su nošene od strane vojnih lica, ali je nemali broj dokazanih situacija gdje su nošene i od strane civilne kategorije, te su ih kasnije počeli masivnije nositi žene i djeca. Unatoč svim konstatiranim promjenama, konstanta lukovičastih fibula je da su odražavale rimsku društvenu hijerarhiju.³²

Datacijski okvir njihovog korištenja se smješta od kraja 3. do početka 5. stoljeća. Posebno su tipične za IV stoljeće. Veliki broj primjeraka, arheološki kontekst nalaza, predstave na kamenim spomenicima, freskama i mozaicima, razlogom su da se lukovičaste fibule mogu prilično precizno datirati.³³ Kasnoantičku dataciju potvrđuju i natpisi koji se mogu kod ovog tipa fibula sresti. Najčešće su to kratke zdravice ili blagoslovi kršćanskog karaktera.³⁴ I primjerak (Tabla 1, sl. 6) iz Stražbenice upravo zajedno sa ostalim materijalom i pretpostavljenim lokalitetom uklapa se u datacijski okvir 4. do 6. stoljeća.

Lukovičaste fibule su najčešće izrađivane od bronz, a u nekim slučajevima su mogle biti pozlaćene. U rijetkim situacijama su mogle biti u cijelosti urađene od srebra ili zlata. Karakteristične su po polukružnom luku na kome se nalazi i poprečna greda. Ono što posebno karakterizira ovaj tip fibula, zbog koga su i dobili naziv, je da su zadebljanja na krajevima poprečne grede najčešće u obliku glavice luka. Ista vrsta forme luka nalazi se i čeonj strani. Lukovica na čeonj strani je umetana, dok su glavice na poprečnoj gredi izrađivane ljevanjem zajedno sa gredom.³⁵ Ovi karakteristični elementi lukovice mogle su imati različite forme. One su oscilirale ali je osnovni okrugli ili jajoliki oblik ostajao konstanta. Mogle su biti sa ili bez ukrasa uglavnom u tehnici facetiranja.³⁶

Kod ovog tipa fibula poprečna greda predstavlja šipku, najčešće šestougaone ili trapezoidne forme. U slučaju šestougaonih greda mogu biti situacije kada se nalazi i plastični dodatak na gornjoj strani grede. Kod trapezoidnih primjera mogu biti tehnička rješenja koja se odnose na probušene grede sa obje strane šarnir mehanizma. U tom slučaju postoji jedna ili više rupa, ili rupe mogu biti označene kroz formu manjih

³¹ Bojović 1983, 82 i 83.

³² Ivčević 2000, 142.

³³ Bojović 1983, 82.

³⁴ Ivčević 2000, 137–138; Migotti 1994, 128, sl. 187.

³⁵ Drescher 1959, 170 ff.

³⁶ Поповић 1996, 49–50.

udubljenja. Kada govorimo o luku lukovičaste fibule on je najčešće u formi trougao-nog ili trapeziornog presjeka. Od ukrasnih detalja pored dominantnih lukovica, ističu se ukrasi na stopi fibule u obliku raznih rješenja, koncentričnih krugova, i drugih ornamentálnih elemenata. Ako postoje ukrasi na luku, često su preneseni i na sredinu stope. Za zadržavanje igle korišten je sistem držača u cjevastom obliku, a ispadanje iste je onemogućavano uz pomoć malog klina, koji se aplicirao na početku stope. Ovisno o potrebama, veličini fibule i težini pretpostavljene odjeće ovi klinovi su mogli biti u broju po jedan ali i više njih kako bi se osiguralo da neće izaći. Drugi mehanizam koji je osiguravao iglu u držaču je manja pločica tzv. lamela.³⁷ Inače ove fibule su posjedovale šarnir mehanizam na kojem je principu funkcionirala igla. Vrlo su rijetke situacije kada je za iglu i tijelo lukovičaste fibule korišten sistem visećeg šarnira.³⁸

Osim brojnijeg šarnir mehanizma, igla se u nekim situacijama pričvršćivala uz tijelo i žicom sa navojima, na čijem je jednom kraju bila lukovica. Tom prilikom žica se provlačila kroz šupljinu u poprečnoj gredi, te se vezala za lukovicu uz pomoć navoja. Poprečna greda je u tim situacijama u svojoj unutrašnjosti imala izveden navoj, te se sama žica sa lukovicom navijala u poprečnu gredu. U slučajevima sa ovakvim tehničkim rješenjima, fibule nisu imale držač igle, nego je stopa bila probušena po dužini. U takav otvor je postavljana igla. Ovo rješenje je podrazumjevalo da se igla koja je bila na glavi fibule, preko žice sa lukovicom fiksira sa ostatkom tijela fibule. Na ovaj način igla je u cijelosti onemogućena da ispada. Ovakvo tehničko rješenje je korišteno od kraja 4. i početka 5. stoljeća.³⁹

Mnogobrojnost tehničkih i ukrasnih rješenja uzrokom su postojanja različitih varijanti koje ovise o nizu faktora poput oblika lukovice, dužini i širini te ukrasu stope, presjeku i dužini luka, te obliku poprečne grede.⁴⁰

Keramika (Tabla 2, sl. 3 i 5)

Među konstatiranim nalazima su i ulomci keramike. Po strukturi jasno je da nije riječ o rimskoj keramici, nego bi se ona najvjerojatnije mogla okarakterizirati kao ranosrednjovjekovna (Tabla 2, sl. 3), a jedan ulomak fine fakture i pečenosti iz prahistorijskog perioda (Tabla 2, sl. 5). Gruba faktura, slaba pečenost, ostavlja mogućnost da

³⁷ Saria 1928, 73 ff.

³⁸ Busuladžić 2010, 104.

³⁹ Busuladžić 2014, 112-114.

⁴⁰ Busuladžić 2014, 116.

se analizirani ulomci determiniraju u ovaj period (Tabla 2, sl. 3). Ovu tvrdnju o rano-srednjovjekovnoj determinaciji ulomaka (Tabla 2, sl. 3) se ipak mora prihvatiti hipotetički, jer postoji realna mogućnost da se ista datira i u starije prahistorijsko razdoblje. Nije bila rijetkost da se na rimskim lokalitetima konstatira materijal iz ranijih epoha, a posebno kasnoantičkim lokalitetima, konstatira prisustvo pokretnog materijala iz doba seobe i kasnije.⁴¹ Novopridošli element je nesporno koristio infrastrukturu na koju je nailazio iz prethodnih, prahistorijskih epoha, te se i kasnija ranosrednjovjekovna keramika na rimskodobnim i kasnoantičkim lokalitetima uklapa u već primjećene trendove kontinuiteta naseljenosti.

Miljokaz (Tabla 1, sl. 5)

Kod Stražbenice pored puta i danas je vidljiv miljokaz vrlo sličan onom sa lokaliteta Oštrej (Tabla 1, sl. 5). Miljokazi su predstavljali kamene stubove kojim su obilježavane rimske komunikacije. Oni su bili najčešće obli na vrhu. Mogli su imati natpise. Promjer im je bio orijentacijski 40 cm, a visina do 150 cm. Po miljokazima se određivala udaljenost između dva mjesta, udaljenost od središta provincije ili od Rima a gdje se nalazio tzv. nulti miljokaz. Ovakvi predmeti nisu bili rijetkost na današnjem administrativnom prostoru Bosne i Hercegovine. Posebno su se sačuvali primjeri miljokaza na prostoru Nevesinja, Konjica,⁴² ali i drugih područja kuda su se prostirale rimske ceste od Salone i Narone ka unutrašnjosti.

U odnosu na navedeno posebno mjesto zauzimaju i miljokazi na dionici Drvara – Petrovačkog polja prema Sani, za koje se zna da su postavljeni u doba cara Klaudija sredinom prvog stoljeća nove ere i koji su svi postavljeni istovremeno, a rađeni su od istog moguće bračkog kamena u istoj radionici. U ovu grupu treba pridodati i ovaj miljokaz.⁴³

Potkove (Tabla 2, sl. 1)

Među pronađenim arheološkim materijalom konstatirane su i tri fragmenta i jedna cijela potkovicica. Riječ je o vrlo specifičnom arheološkom materijalu, jer se mnogi tipovi potkova javljaju u širokom razdoblju. Njihova proizvodnja i upotreba

⁴¹ Busuladžić 2011, 142–144.

⁴² O naseljima i komunikacijama vidi Pašalić 1960.

⁴³ O rimskim komunikacijama vidi: Bojanovski 1974.

u direktnoj je korelaciji sa procesom domestikacije životinja, primarno onih koje su služile u transportne svrhe. Ljudi su brzo uvidjeli da je intenzitet korištenja ove kategorije životinja (konj, mula, mazga, magarac, volovi, bivolice itd), direktno povezan i sa stepenom oštećenosti i trošenja rožnatog dijela, odnosno kopita ili papka. Način i intenzitet kretanja domaćih životinja ne ostavlja mogućnost prirodne regeneracije kopita ili papka, za razliku od divljih životinja gdje je to prirodno regulirano. Da bi se onemogućilo onesposobljavanje životinja čovjek je nadošao na tehnike i načine vještačke zaštite kopita i papka. U početku to su bili različiti mekani nazuvci – “čarape” koje su pravljene od slame, kože, platna i slično. Vremenom se razvija i željezna sandala nazvana hiposandala. Hiposandala bi se mogla nazvati prvom primitivnom formom potkove, ali je osnovna razlika u odnosu na klasičnu potkovu bio način aplikacije. Za razliku od kasnije klasične potkove koja se do danas prikiva uz pomoć eksera, hiposandala se aplicirala uz pomoć kaiševa koji su se obmotavali uz nogu životinje, a sama hiposandala je posjedovala kuke na koje su se kaiševi kačili.⁴⁴

Tačno porijeklo potkovice nije do danas dokazano. Postoji više različitih teorija koja su prema dostupnoj literaturi ostala na razini hipotetičkog. Jedna govori o keltskom pronalasku potkova,⁴⁵ druga o germanskom⁴⁶ i treća o turanskom porijeklu.⁴⁷ Sva predložena mišljenja bazirana su na činjenicama da se radilo o etničkim skupinama koje su se povezivale sa ratničkim elementom, intenzivnim uzgojem konja i upotrebi ali i vještini proizvodnje metalnih predmeta oružja, oruđa i slično. Neki autori upotrebu klasičnih potkova smještaju tek u period 6. i 7. stoljeća.⁴⁸

Na temelju komparacija sa drugim tehničkim izumima, gdje je dokazana rimska pragmatičnost i brzo usvajanje tuđih izuma i kombiniranje, te kompariranje i inoviranje tuđih iskustava može se sa velikom vjerovatnoćom pretpostaviti i da je proizvodnja potkova i poboljšanje opće sposobnosti rimske konjice vrlo brzo došlo u fokus Rimljanima. U svim stručnim promišljanjima došlo se do zajedničkog stano- višta da potkova nije rimski izum, nego je preuzeta od drugih. Vrlo je moguće da je to bio paralelni proces usvajanja od strane različitih zajednica sa kojima su stupili u kontakt, upravo uključujući i Kelte, Germane i turanska plemena. Ovakva tvrdnja

⁴⁴ Busuladžić 2005, 248–249.

⁴⁵ Vikić – Walter 1955, 25.

⁴⁶ Vikić – Walter 1955, 26.

⁴⁷ Zippelius 1903, 220.

⁴⁸ Carnat 1951, 94.

ogleda se i u dokazanoj činjenici da su Rimljani usvajali iskustva drugih naroda i u izradi sedla i druge konjske opreme.⁴⁹

Sa velikom sigurnošću se može pretpostaviti da je masovnija upotreba potkova počela u periodu kasnog Carstva, a što se može pretpostaviti i za primjerke sa lokaliteta Stražbenica, koji bi se mogli staviti u period kasne antike i ranog srednjeg vijeka (Tabla 2, sl. 1).

Trobridna strelica (Tabla 2, sl. 4)

Među pronađenim arheološkim materijalom nalazi se i jedan primjerak trobridne strelice. Ovisno o potrebama na terenu Rimljani su već od perioda Republike počeli sa ojačavanjem svojih trupa vojnim redom strijelaca. Razvojem vojnih strategija u periodu principata dolazi do masovne upotrebe ovog roda vojske, te se organiziraju čitave ale i kohorte čiji je sastav djelimično ili čak i u cijelosti popunjavano strijelcima.⁵⁰ Prema nekim vrelima i druge pomoćne jedinice su koristile vojne sposobnosti strijelaca, a njihovo korištenje je posebno bilo izraženo u istočnim provincijama. Postojanje lukova, pa samim tim i strijelaca posebno je bilo prisutno u formi defanzivnih aktivnosti, kada su strijelci intenzivnije korišteni za potrebe odbrane utvrda.⁵¹ Masovna upotreba ove vrste naoružanja kroz nalaze fragmenata lukova i samih strijelica primjećena je na širokom arealu od prostora Velike Britanije do prostora Bliskog Istoka. Već ova činjenica ukazuje da je masovno korištenje moralo biti rezultat upotrebe ne samo od strane profesionalnih strijelaca nego i onih kojima je to bilo sekundarna vještina, a primarno u odbrebene svrhe. Vremenom su očito i vojnici u pretorijanskim, legionarskim i auksilijarnim jedinicama prolazili između ostalog i kroz obuku za ovu vrstu vojne opreme.⁵² Strijele se u odnosu na tehničko rješenje pričvršćivanja na dršku mogu podijeliti na one koje su posjedovale tuljac (šuplji cjevasti dio za nabijanje) i one koje su imale trn (špic na koji je nabijana drvena drška). Naš primjerak upravo pokazuje ove karakteristike (Tabla 2, sl. 4). Trobridne strelice sa trnom svoju genezu vode iz takvih predmeta sa tuljcem, a koje su se prvobitno počele upotrebljavati u Mesopotamiji, Siriji, Palestini, Egiptu pa sve do Kavkaza i to od 8. stoljeća stare ere. Primjerci sa trnom počinju se proizvoditi već

⁴⁹ Sergejevski 1948, 180-182.

⁵⁰ Feugère 1993, 211.

⁵¹ Coulston 1985, 284-285.

⁵² Coulston 1985, 283-286.

od 7. stoljeća stare ere također na prostoru Mesopotamije i Male Azije. Preko grčkog uticaja, trobridne strijele sa trnom susreću se u Rimljana već od 2. stoljeća stare ere.⁵³ Od tada njihova upotreba od strane rimskih trupa je intenzivirana sve do kasne antike. U periodu Seobe razni nomadi uključujući i Hune u Evropu donose i drugi masivniji tip trobridnih strijela.⁵⁴ Jednostavnost i praktičnost u upotrebi rezultirala je i masovnom upotrebom u razvijenom i kasnom srednjem vijeku, te su vrlo slične forme našem primjerku zabilježene na mnogim mjestima.⁵⁵

U kontekstu odbrane lokaliteta Stražbenica možemo promatrati i ovaj nalaz, kao dio vojno odbrambenog inventara, koji je morao biti sastavni dio istog.

Zaključak

Navedena gradina na lokalitetu brda Stražbenica u naselju Bukovača u Bosanskom Petrovcu upotpunjuje sliku rimskog prisustva na prostoru zapadne Bosne. Lokalitet je od ranije poznat kao vrlo potencijalno potentno mjesto za sistematsko arheološko istraživanje. Količina slučajno nađenih predmeta, te vidljivi ostaci arhitektonskih zdanja idu u prilog iskazanoj činjenici. I ovi do sada nepublicirani nalazi pokazuju da je lokalitet vrijedan pažnje, te da se na istom vrlo vjerovatno pored dominantno rimskog, nalaze i ostaci iz prethodnih epoha. Pronađena keramika ukazuje na postojanje kulturnih slojeva koji se vjerovatno mogu pripisati metalnom dobu, ali i ranom srednjem vijeku (Tabla 2, sl. 3 i 5). Jače indicije o rimskom prisustvu već od 2. stoljeća ukazuje prisustvo kovanice Proba (Tabla 1, sl. 1 i 2), te izrazito profilirane fibule (Tabla 2, sl. 2), koji su posebno bili proizvođeni na prostoru Siscije, a kojoj je lokalitet Stražbenice i geografski bio razmjerno blizak. Novčani tokovi potvrđuju se i vrlo kvalitetnim srebrenjakom imperatora Antonia Pia (Tabla 1, sl. 3 i 4). Miljokaz koji in situ stoljećima egzistira na prostoru Stražbenice ukazuje na postojanje frekventne komunikacije koja je podrazumijevala i postojanje ovog obilježja (Tabla 1, sl. 5). U kontekstu nespornog postojanja komunikacija može se uvrstiti i pronalazak fragmenata potkova koje upotpunjuju korištenje tovarnih životinja primarno konja u transportu ljudi i roba, posebno u periodu kasne antike (Tabla 2, sl. 1). Razdoblju kasne antike treba pripisati i lukovičastu fibulu (Tabla 1, sl. 6), koja zajedno sa trobridnom strelicom (Tabla 2, sl. 4) potvrđuje postojanje neke forme života u nemirnim i neizvjesnim vremenima kasne antike.

⁵³ Erdmann 1976, 6-7 i 9.

⁵⁴ Radman Livaja 2004, 56.

⁵⁵ Sijarić 2014, 368-369.

Analizom ponuđenih slučajnih nalaza može se pretpostaviti da je lokalitet vrlo vjerovatno bio mjesto ljudskog prisustva u periodu od metalnog doba pa do kasne antike i ranog srednjeg vijeka.

Gradina na lokalitetu Stražbenica, u selu Bukovača kod Bosanskog Petrovca samo je jedna u nizu konstatiranih naselja gradinskog tipa koji su zabilježeni još iz predrimskog perioda, a nastavili svoj kontinuitet još stoljećima. Castella i oppida iz predrimskog doba poput Kolunića, Gradića na Žutoj glavici, Kadinjača, ali i naselja u Krnjeuši i naselje na lokalitetu u selu Bare potvrda su navedenoj tvrdnji.⁵⁶

---

⁵⁶Bojanovski 1988, 258–259.

Tabla 1

1

2

3

4

5

6

Tabla 2

1

2

3

4

5

LITERATURA

1. Arheološki leksikon Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1988.
2. Almgren, O. 1923, *Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhundert mit Berücksichtigung der provinzialrömischen und südrussischen Formen*. Mannus – Bibliothek, 32, 2 Auflage, Leipzig.
3. Babelon, J. 1970, *Antička numizmatika*. Beograd.
4. Bojanovski, I. 1974, *Dolabelin sistem cesta u rimskoj provinciji Dalmaciji*. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
5. Bojanovski, I. 1988, *Bosna i Hercegovina u antičko doba*. Sarajevo.
6. Bojović, D. 1983, *Rimske fibule Singidunuma*. Beograd.
7. Busuladžić, A. 2005, Potkove pohranjene u antičkoj zbirci Zemaljskog muzeja BiH. *Opuscula Archaeologica*, 29, Zagreb, 247–275.
8. Busuladžić, A. 2010, *Morfologija antičkih fibula iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*. Sarajevo.
9. Busuladžić, A. 2011, *Rimske vile u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo.
10. Busuladžić, A. 2014, *Zbirka antičkih fibula iz Franjevačkog samostana u Tolisi*. Tolisa – Sarajevo.
11. Carnat, G. 1951, *Le fer à cheval à travers l'histoire et l'Archéologie*. Paris.
12. Coulston, J. C. N. 1985, Roman Arshery Equipment. *British Archaeological Reports*, 275, International Series, 220–366.
13. Ćurčić, V. 1902, Starine iz okoline Bosanskog Petrovca. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, 229–255.
14. Dautova – Ruševljan, V. 1977, *Rimske bronzane fibule*. Vojvođanski muzej, Novi Sad.
15. Dautova – Ruševljan, V. 2003, *Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu*. Novi Sad.
16. Drescher, H. 1957, Die Technik der germanischen Rollenknappfibeln. *Germania*, 35, Frankfurt.
17. Drescher, H. 1959, Ein Beitrag zur Technik römischer Zwiebelknopffibeln. *Germania*, 37, Frankfurt.
18. Erdmann, E. 1976, Dreiflügelige Pfeilspitzen aus Eisen von der Saalburg, *Saalburg Jahrbuch*, 33, 1976, 5–10.

19. Feugère. M. 1993, *Les armes des Romains*. Paris.
20. Ivčević, S. 2000, Lukovičaste fibule iz Salone u Arheološkome muzeju u Splitu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, sv. 92, Split.
21. Ivčević, S. 2002, Fibule. *Longae Salone I i II*, Split.
22. Jovanović, A. 1975, Крстообразне фибуле из античке збирке Народног музеја у Нишу. *Zbornik narodnog muzeja VII*, Београд.
23. Jovanović, A. 1978, *Nakit u rimskoj Dardaniji*. Srpsko arheološko društvo, D.et M, XXI, Београд.
24. Коңдић, В. 1961, Збирка римских фибула из Вршачког музеја. *Radovi vojvođanskih muzeja* 10, Нови Сад.
25. Коšчевић, R. 1975, Die Werkstätte kräfting profilierter Fibeln in Siscia. *Archaeologia Jugoslavica XVI*, Београд.
26. Коšчевић, R. 1980, *Antičke fibule sa područja Siska*. Odjel za arheologiju Centra za povijesne znanosti, Zagreb.
27. Коšчевић, R. 2000, *Arheološka zbirka Benko Horvat*. Institut za arheologiju, Zagreb.
28. Kovrig, I. 1937, *Die Haupttypen der kaiserzeitlichen Fibeln in Pannonien*. D. P. II/4, Budapest.
29. Marić, Z. 1968, Јаподске некрополе у долини Уне. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, n. s. Arheologija, XXIII, Сарајево.
30. Migotti, B. 1994, U: *Od nepobjedivog sunca do sunca pravde. Arheološka građa iz ranokršćanskog razdoblja u kontinentalnoj Hrvatskoj*. Zagreb.
31. Patek, E. v. 1942, *Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen von Pannonien*. D. P. II/19, Budapest.
32. Pašalić, E. 1960, *Antička naselja i komunikacije u Bosni i Hercegovini*. Zemaljski muzej BiH.
33. Peškar, I. 1972, *Fibeln aus der römischen Kaiserzeit in Mahren*. Praha.
34. Поповић, И. 1996, *Римски накит у Народног музеју у Београду*. Београд.
35. Radman – Livaja, I. 2004, *Militaria Sisciensia. Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu*. Zagreb.
36. Saria, B. 1928, Fibeln mit Sperrvorrichtungen. *Vjesnik za historiju i arheologiju dalmatinsku*, N. S. XV, Zagreb.

37. Sergejevski, D. 1932, Numizmatičke beleške. *Glasnik Zemaljskog muzeja* XLIV, sv. 2, Sarajevo, 23–30.
38. Sergejevski, D. 1934, Rimski spomenici iz Bosne. *Spomenik* LXXVII, Beograd, 1–28.
39. Sergejevski, D. 1948, Nove akvizicije odeljka klasične arheologije Zemaljskog muzeja. *Glasnik Zemaljskog muzeja* 3, Sarajevo, 167–188.
40. Sijarić, M. 2014, *Hladno oružje iz Bosne i Hercegovine u arheologiji razvijenog i kasnog srednjeg vijeka*. Zemaljski muzej BiH, Sarajevo.
41. Vikić, B. – Walter, E. 1955, Zbirka potkova u arheološkom muzeju u Zagrebu, *Starohrvatska prosvjeta* III/4, Zagreb, 23–84.
42. Vinski, Z. 1967, Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog substrata. *VAHD*, LXIX (1967), Split.
43. Zippelius, G. 1903, Die geschichtlichen Anfänge des Europäischen Hufbeschlages. *Hufsmied*, XXI, n. 11 i 12.

Adnan Busuladžić

*Unpublished archaeological materials from the site of Stražbenica hill
in Bukovača near Bosanski Petrovac*

Summary

The fort located on Stražbenica hill in the village of Bukovača in Bosanski Petrovac completes the picture of the Roman presence in western Bosnia. It has long been known as potentially very promising for systematic archaeological investigations, as suggested by the quantity of chance finds at the site, and the visible remains of architectural structures. Thus far unpublished finds also suggest that the site is worth studying, and that it could very likely yield not only mainly Roman material, but also remains of earlier periods. Pottery found there points to cultural strata that can probably be dated to the metal ages, but also to the early mediaeval period (Plate 2, figs. 3 and 5). Strong evidence of the Roman presence from as early as the 2nd century is provided by Probus coins (Plate 1, figs. 1 and 2), and strikingly moulded fibulae (Plate 2, fig. 2), which were made in particular at Siscia, to which Stražbenica is relatively close. Monetary circulation is also evidenced by a very fine silver Antoninus Pius imperial coin (Plate 1, figs. 3 and 4). A milestone that has stood in situ in Stražbenica for centuries suggests that this was a much frequented route (Plate 1, fig. 5). Furthermore, finds of pieces of horseshoe provide evidence that the route was used by pack animals, mainly horses, to carry both people and goods, particularly in late Antiquity (Plate 2, fig. 1). A crossbow fibula (Plate 1, fig. 6) probably also dates from that period, and, along with a prismatic arrow (Plate 2, fig. 4), attests to some form of life in the unsettled, uncertain times of late Antiquity.

Analysis of the chance finds from the site points to a human presence there from the metal ages to late Antiquity and into the early mediaeval period.

The fort at Stražbenica hill in the village of Bukovača in Bosanski Petrovac is just one of a series of hillfort-type settlements dating from pre-Roman times and remaining in use for centuries thereafter. Pre-Roman castella and oppida such as Kolunić, Gradić at Žuta glavica, Kadinjač, and the settlements in Krnjeuša and the village of Bare provide further evidence of this.